

Василь Перевальський

СЛОВО І ЗОБРАЖЕННЯ (Олесь Гончар і образотворче мистецтво)

Надзвичайно розмаїта, багатопланова творчість видатного українського письменника-гуманіста Олесь Гончара спонукає до філософських роздумів, широких узагальнень, глибоких висновків. Водночас вона є і наслідком знання життя в безмірі його конкретних виявів, надзвичайної спостережливості художньо обдарованої особистості над природою і людиною в ній. Цим Олесь Гончар як творець опуклих, переконливих словесних образів особливо близький художникам, зокрема книжковим графікам із їхнім прагненням ефектно трансформувати образи словесні у візуальні. Але не менш привабливий він і для скульпторів та живописців – як видатний культурний і державний діяч, а також – що у візуальних мистецтвах теж має певне значення – ще й просто красива людина. Із ним, надзвичайно доброзичливим і толерантним, завжди було приємно спілкуватися, особливо ж тому, що всякчас відчувалося з його боку прихильне ставлення до представників близької, але й зовсім іншої професії. Олесь Терентійович цікавився розвитком мистецтва, сучасними віяннями, творчими особистостями. Не любив штампів, а тому сприяв митцям у їхньому бажанні трактувати теми й образи по-своєму. Тому хочеться бодай штрихами доторкнутися до окремих явищ художнього світу, пов'язаних зі сприйняттям і візуальним відтворенням його літературних персонажів та образу самого письменника. Наразі зацікавленість творчістю Олесь Гончара не згасає, а тому сподіваємось і на нові плідні здобутки з освоєння цієї теми в царині пластичних мистецтв.

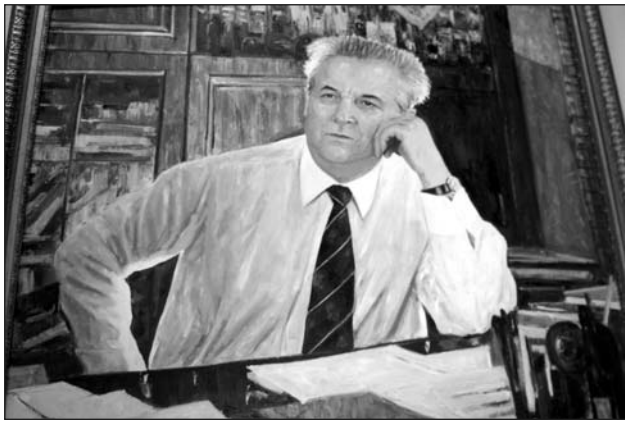
Пам'ятник Олесеві Гончару в київському парку його імені відкрито 29 травня 2001 року. «З любові – творчість, з любові – щастя людини» – слова видатного письменника увічнені на камінній глибі, де осінньої пори примостився відпочити стурбований непростими думами письменник. Овіяний лагідним вітерцем, він зняв і поклав поруч капелюх, задивився за Дніпро, на красиву голубу землю свою, але думка свердлить мозок, напружує міжбрів'я, стискає губи... Ми знаємо, що вона і про нас із вами, шановний читачу, і про долю власну, ніби й щасливу, успішну, але ж яку непросту та важку... Куди воно все йде, і коли, коли воно прийде, достойне чесних трударів життя на нашій, ніби вже і своїй, землі... Що далі – то стає тяжче... Це сум'яття думок письмен-

ника, вичитаних у рядках і поміж ними, намагалися втілити в холодній бронзі двоє майстрів – Володимир і Олексій Чепелики, батько й син. Каштани і книга, а скоріше – записник, який завжди готовий прийняти роздуми господаря на свої сторінки. Мешкав письменник усього за сотню-півтори метрів звідси... Пам'ятник тихий, але вдумливий, природний. І вписаний у середовище так, ніби був тут завжди. Це – почерк великого митця. Не любить він скульптури пафосної, штучно романтизованої, як не любить декоративного пустослів'я і в житті. Портретовані Чепеликом-старшим письменники, артисти, державні діячі не жестикулюють, а просто сидять – внутрішньо зосереджені, тонко психологічні, глибокі. І деталі його портретних скульптурних композицій виразні, промовисті, необхідні. А скільки поетичної недомовленості і чогось невимовно хвилюючого в давній уже скульптурній композиції Чепелика з лавкою без людської постаті, розташованій у парку Білої Церкви. Скульптор любить вдумливого глядача, якому чужа поверхова надмірність. Так і в пам'ятникові Олесеві Гончару: капелюх, книжка-записник, каштановий осінній листок, що напрямком звислих пелюсток переносить погляд глядача на інший листок, який розпластано лежить на камені нижче. А ще вчора вони разом палахкотіли на вітрі. Скільки зроблено, а скільки не вдалося здійснити, не дали... І так лагідно, природно ластяться до плеча листки живої рослини. Це також композиційний задум: дерева неначе бережуть затишок. Осінь – прощальна пора. Красивий цей пам'ятник українському аристократові духу, суголосний витонченій і вразливій душі унікальної особистості. Простий і глибокий. Усі пам'ятники Володимира й Олексія Чепеликів – проникливо одухотворені, з печаттю духу. Як підтвердження людяності скульптурного зображення, існування вічного діалогу між тими, котрі пішли без вороття, і сущими на землі – частенько біля капелюха й записника лежить троянда... Хто жив любов'ю до людей – вартий пошани і любові.

Зовсім інший скульптурний образ О. Т. Гончара створила 1973 року талановита українська скульпторка Галина Кальченко. У її емоційному творі письменник молодий, красивий, чуттєвий, романтичний, піднесений. Йому пасують слова співця краси і молодості Павла Тичини: «Молодий я, молодий, повний сили та відваги,

гей, життя, виходь на бій, – пожартуєм для розваги!» Любив і Олесь Терентійович і Павла Григоровича, і його унікальні поезії. А щодо портрета, витвореного захоханим (не менше!) поглядом скульптора-жінки, то він заслужено зберігається в Національному художньому музеї України. Якщо шукати аналогії з-поміж вітчизняних скульптурних портретів ХХ століття, то за романтичністю героїзації й енергією ліплення форми він зрідні знаменитому портрету кінорежисера Олександра Довженка (1940) авторства Григорія Пивоварова.

Цілу галерею портретів діячів української культури створив добре знаний в Україні і скрізь, де є українські патріоти, відомий скульптор і видагний етнограф Іван Гончар. 1949 року він виліпив та відлив у гіпсі виразний портрет Олесь Гончара. Скульптурне зображення звеличує образ письменника як упевненого у своїй силі і правоті сина багатостраждального й непоборного народу, відтворює образ людини, котра охоплювала духовним зором його тяжке минуле й сягала у велике прийдешнє.

Енергійним ліпленням форми відтворив образ уславленого письменника визначний київський скульптор Валентин Зноба. Погруддя зберігається у Всеукраїнському фонді відтворення видатних пам'яток історично-архітектурної спадщини імені Олесь Гончара. Скульптурний образ українського письменника як видатної особистості ХХ століття є і в доробку талановитого представника львівської скульптурної пластики Еммануїла Миська. Ним створено велику галерею портретів світочів української культури, а на питання, чому не створив жодного власного портрета, митець відповідає жартома: усі його твори і є сукупним автопортретом.

Промовистими свідченнями популярності особистості Олесь Гончара як улюбленого письменника і доброї, мудрої людини є прижиттєві портретні зображення, виконані художниками, серед яких видатний художник-шістдесятник Віктор Зарецький, відомий графік Зіновій Толкачов, живописці Петро Басанець та Михайло Бельський, багатолітній художник газети «Літературна Україна» Петро Костюченко, відомий російський художник Ілля Глазунов і багато інших професійних митців.

Не оминути увагою й енергійно, цілком в експре-

сивній манері написаного портрета Олесь Гончара для іменної аудиторії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Його автор – знаний майстер олійного живопису харків'янин Віктор Ковтун. Письменник щойно працював над текстом, але відхилився від стола з паперами, чи то стурбований роздумами над подальшим розвитком сюжету, чи то його відволікли думки, зовсім не пов'язані з долями героїв твору, а турботи, буденні і глобальні, про реальних людей, про народ... На відміну від інших портретів тут письменник зображений діяльним, рішучим, упевненим у своїх силах, не кабинетним, а енергійним громадським і політичним діячем. Увесь трикутник світлої плями, утвореної силуетом сорочки, сивини волосся і паперових аркушів, вершиною спрямований переможною діагоналлю зліва направо вгору, а стрімкості цього руху надає контрастна краватка, що водночас і центрує композицію, й акцентує погляд глядача на образі портретованого. Імпульсом до побудови композиції портрета послужила, певно, відома світлина зі свічником, але в художньому творі від неї мало що художник залишив.

У техніці чорно-білого лінориту награвірував цікаве, побудоване на срібному штрихуванні, портретне зображення на тлі Троїцького собору у Новомосковську

Микола Грибан (1995).

Ним же виготовлений на замовлення Полтавської обласної бібліотеки для юнацтва імені Олесь Гончара лаконічний, узагальнений портрет у техніці туш-пензель. Наполегливо працював упродовж кількох років над ілюстраціями до роману «Собор» та над портретом його автора полтавський художник В. Побоків.

Твори письменника Олесь Гончара були і є популярними в шанувальників українського друкованого художнього слова. Багатотиражні й унікальні, подарункового характеру, видання ніколи не залежувалися на полицях книгарень. Добре, мудре слово письменника-патріота активно формувало культуру, мораль, духовність і національну свідомість кількох поколінь українських громадян. Видання для читачів різних вікових категорій, що в попередні роки виходили друком у «Дніпрі», «Дитвидаві» (згодом «Веселка»), «Молоді», «Радянському письменнику» (тепер «Український письменник») та обласних видавництвах, були ошатно оформлені, а часто – і багато ілюст-

рованими. Тепер ілюструються переважно тільки книжки для найменших читачів, а тексти для старших і дорослих художніми зображеннями не супроводжуються. Виставка художніх ілюстрацій до видань творів Олесь Гончара від 1950-х років до сьогодні була б цікавою і дуже розмаїтою іменами художників, стилями, графічними техніками, характером візуалізації створених письменником образів. Олесь Терентійович шанобливо ставився до ілюстраторів його творів – як до співавторів книжкових видань, не шкодував часу для спілкування з ними, що переходило в довготривалі приятні стосунки.

Цікавим ілюстратором творів Олесь Гончара був легендарний самоук А. І. Резниченко (1916–1973), котрий став відомим у своїй справі ще в передвоєнні роки. Обдарований унікальною зоровою пам'яттю і творчою уявою художник у щонайкоротші терміни виконував відповідальні замовлення на складні багатосюжетні ілюстрації, що подобалися і видавцям, й авторам, і читачам своєю пере-

женню символічного звучання й алегоричної значущості, епічного характеру.

Урочистим виданням вийшов 1965 року у видавництві художньої літератури «Дніпро» роман «Прапороносці» з ліноритами професора КДХІ Івана Селіванова. Оригінальний, продуманий до деталей макет видання здійснив у співпраці з ілюстратором художник-оформлювач М. Л. Пікалов. Книгу видано в подарунковому варіанті – із широкими полями навколо смуги тексту й такого ж розміру добротні виконаних різцями по лінолеуму ілюстрації.

Починається ілюстрування з ефектної червоно-оранжевої суперобкладинки, на якій на тлі полум'я та розбитої ворожої техніки розміреною ходою йдуть три солдати. Крайні – зі зброєю наготові: вони охороняють прапор, середній – прапороносець. Вирішення монументальне, а ритм урочистого несення прапора перемоги нагадує урочисті фризіві зображення на фресках і рельєфах стародавніх Єгипту, Греції... Це під-

конливістю, життєвістю та художньо-технічною довершеністю. У 1950, 1951, 1954 рр. ним проілюстровано твори О. Гончара «Земля гуде», «Прапороносці» й «Таврія». У тонових образних рисунках ретельно дотримано розвиток сюжетної лінії авторського тексту, зацентровано увагу читача на визначальних моментах літературного твору. Але на зміну художникам до фотографізму деталізованого, тонального малювання з початком 1960-х рр. прийшла плеяда визначних ілюстраторів книги, котрі прагнули досягнення нових естетичних якостей та художньої виразності засобом узагальнення форм, акцентували на особливостях образної для зображення техніки виконання, надавали зобра-

креслюється і верхньою та нижньою чорними смугами з позначенням автора й назви книги. Прапор – вагомий символ. Але художник-реаліст Селіванов намагається кожну книжкову ілюстрацію піднести до символічного звучання. На титульній ілюстрації видання символом війни як зла є стовбур понищеного коренастого дерева з указівником для військ, що наступають. Вони показані в композиції вузькою смужкою-ланцюгом на горизонті. На кожному розвороті до трьох розділів роману як символ невпинного рішучого переможного руху по низу розвороту повторюється смуга військової колони. Усе на титульній ілюстрації – і дерево по центру, і сонце з-під хмар ліворуч, і негода із правого боку, куди йдуть

війська для знищення віроломного ворога, – має символічне значення.

Кожна із трьох книг роману починається з узагальнювальної ілюстрації. Розділ «Альпи» відкривається казкової краси гірським краєвидом, у якому продовжується ритм руху колони, але вже не як горизонтальний, а по діагоналі – крутосхилами Альп... Переможний ритм наступального руху підкреслено і масною подвійною лінією над назвою кожного розділу. Зло війни художник, услід за письменником-гуманістом, виявляє не через показ воєнного дійства. Воно є тлом, на якому розгортаються долі пов'язаних із війною героїв роману, в чие мирне життя війна ввірвалася чорним смерчем.

Тема людини і зброї (так назвав і одне зі своїх монументальних полотен письменник миру) ніколи не полишала його як людину, літератора, філософа. Призначення людини – у щасливому житті і творенні добра на землі. І художник створює образи героїв роману як людей, природі яких чуже будь-яке насилля: вони марять мирним майбутнім, упевнені в перемозі добра. Ще палають після жаклих повоєнних руїни звільненого міста, а вцілілий юнак-визволитель тримає квітку зі зламанним стеблом, крізь клуби диму пробивається сонце – символ життя...

На одній з ілюстрацій – полонені німецькі солдати, які вже не становлять загрози; для більшості з них війна далеко не «мати рідна», а також стихія, що відірвала від сім'ї і звичної праці, кинула в жахіття й невідомість, тож вони йдуть, принишкли, у тил, тоді як армія-визволителька неухильно рухається вперед... Інший лінійний зображує воїна, який, мов біблійний самаритянин, допомагає визволеному з фашистської катівні (ще в кайданах) утамувати спрагу зі своєї фляги. Ми не бачимо картин бою, але ось на ілюстрації – боєць із перев'язаною головою пише послання для тих, хто проходитиме за ним: «Денисе, брате, ... ми тут стояли на смерть...»

У книзі другій – дівчина в розпачі від горя притулилася до знівченого війною молодого дерева, і безпросвітно плаче дощ... Ця композиція (мистецький образ Шури Ясногорської) запам'яталася мені з 1965 року – з часу виходу цього видання «Прапороносців» – як один із кращих творів української графіки із жіночими образами. А над її літературним зображенням я плакав, ночами читаючи «Прапороносців» у підлітковому віці при мерехтливому блискунці з рогазяним гнотиком...

Образи героїв, долі яких переконливо виписані людиною доброго серця, незважаючи на вільні й невільні політичні вектори тексту, виховували в багатьох поколіннях читачів традиційну українську моральну стійкість і чистоту помислів. Згадаймо, як воліли ми, книголюби, щоб до кінця трилогії налагодилися стосунки між красивими молодими людьми – Шуурою і Євгеном Чернишем, і як цього прагнув письменник, обнадіюючи нас щасливим розвитком подальших подій. Менш за інші вдався художникові хіба що образ кумедного, з розвиненим чуттям справедливості Хоми Хаєцького, так об'ємно виписаний літератором. Цей би образ – та геніальному майстрові психологічних ілюстрацій А. Д. Базилевичу! Але й Селіванов хитромудрого простака-українця вподобав, зробивши із цим персонажем аж кілька сюжетів. Та за характером образ Хоми, котрий розсівся в міністерському кріслі однієї зі звільнених західних держав з автоматом на колінах, не сильно відрізняється від селіванівського пролетаря в кріслі царському. Усі обрані теми й сюжети гравюр добре працюють на утвердження розставлених письменником акцентів. Цікавою, особливо в контексті української історії, є сцена роздачі поваром-солдатом черпаком супу «припухаючим» європейкам.

Книга третя «Злага Прага» починається красивою картинкою збірною образу міста із символічною веселкою та сюжетом вітання визволителів. А в тексті – мажорна ілюстрація зі сценою братання, уквітчаного цвітом плодівих дерев як символом відродження і процвітання. Зовсім іншою буде чеська весна кривавого 1968-го – коли з тими ж зірками їхали в Прагу непрохані танки. А тепер вони «господарюють» на нашому Донбасі! У фашизму будь-яких мастей і часів однаковий оскал зубів.

Завершується цикл ілюстрацій зображенням юнака з подібними до дівочого обличчя рисами, котрий «серед австрійських яруг», у митті тиші між бомбардуваннями, помітивши схід місяця, що мав би світити дорогу до коханої, ностальгійно заспівав: «Ой зйди, зйди, ясен місяцю, як млинове коло, ой виydi, виydi, серце-дівчино, та промов до мене слово...» «Це невидимий Маковей, згорнувись десь у сирому окопі, дав собі волю». Місяць над окопом художник зобразив не «млиновим колом», а у вигляді серпика – щербатим.

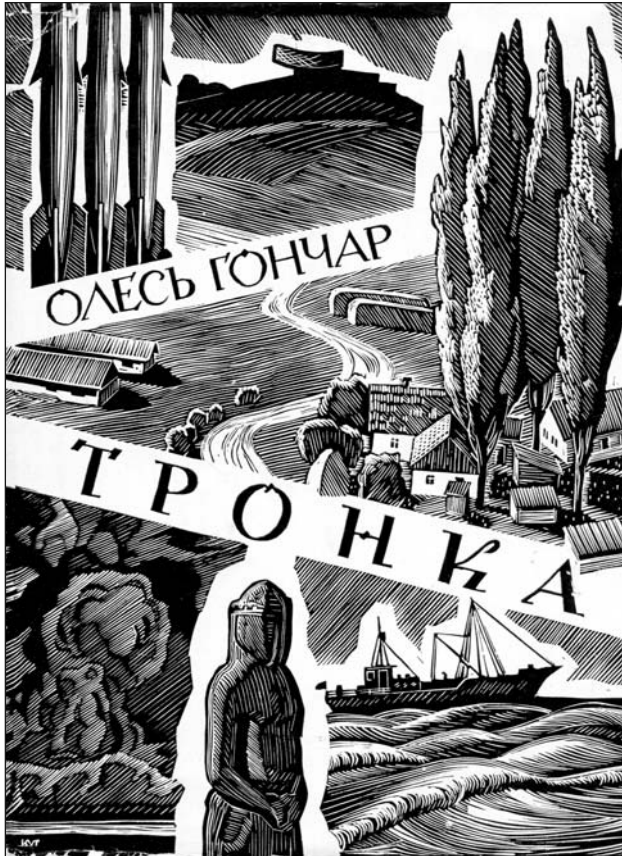
Вартим уваги виданням покращеного типу вийшов і роман «Прапороносці» з ілюстраціями художника-гра-

фіка Василя Лопати («Дніпро», 1977). Книжка не має оригінального архітектонічного задуму, але щедро прикрашена соковито надрукованими гравюрами на пластику, на яких велику увагу надано показу пам'яток архітектури, скульптури, фрагментів інтер'єру Праги, Будапешта тощо. Це не лише конкретизує місце воєнних дій, а підкреслює провідну ідею твору про злочинну сутність війни, яка знищує створену людиною красу і самого творця; крім того, підкреслює гуманне ставлення автора роману до європейської культури, що опинилася під загрозою знищення. Алегоричного звучання набуває на одній з ілюстрацій зображення скульптури ангела,

їнського державного стягу, захисники кордонів рідної землі, майбуття нашого народу; і як потрібно літературі обезсмертити подвиг цих героїв-захисників, гідно й талановито уславити «прапороносців» нового часу.

Справжньою подією в мистецтві книжкової графіки 1966 року був вихід подарункового видання роману в новелах «Тронка». Книжок про сучасне життя, проілюстрованих на такому художньому рівні, як це зробив тоді Володимир Куткін (1926–2003), було обмаль. Характерною рисою його новаторської творчості як графіка є мислення великими, серйозно опрацьованими серіями, циклами. І цього разу він не зрадив своїм

який ніби благає про допомогу. Цікаво, що образ будапештського художника Франца, створений І. М. Селівановим для попереднього видання (1965), видався В. І. Лопаті доволі переконливим, і саме цього образотворчого персонажа він зробив дійовою особою власного циклу ілюстрацій. Багатозначним і пам'ятним стало зображення із солдатом Гаєм, котрий нахилився над розквітлим серед страхітливих аксесуарів війни васильками: «Де стояв Гай, вирвався лише високий чорний стовп, і коли дим розійшовся, там уже ніхто не стояв»...

Гинуть і сьогодні наші діти, онуки, брати і сестри – хорунжі укра-

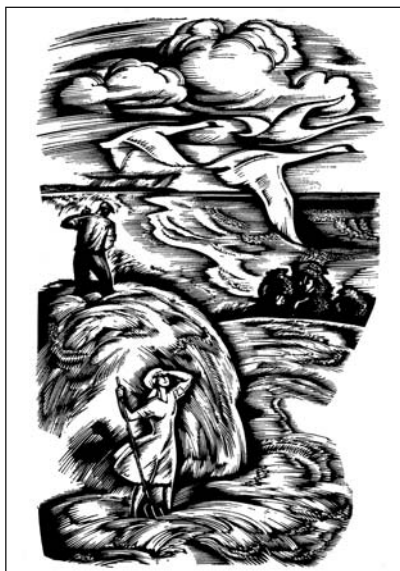
уподобанням, створивши 1965 року великий цикл сторінкових ілюстрацій в улюбленій техніці лінориту до «Тронки» О. Гончара. Десятьма роками раніше – 1955-го – він повернувся із заслання, де в табірних умовах як політв'язень працював на лісоповалі. І ось – на Міжнародній виставці книги в Лейпцігу – нагороджений Срібною медаллю (1965). В УРСР, попри повну реабілітацію, ставлення до Володимира Сергійовича, це підтверджує його вдова, було насторожене. Вірний друг (теж подібної долі) художник Геннадій Польовий характеризував побратима як «самовідданого художника непорушної совісті». Ілюстрації до «Тронки»

за мистецькими параметрами стоять у ряду гравюр В. Куткіна до серій: «За мотивами творчості Т. Шевченка» (1959–1965), «Кобзар» (1965), «Земле моя» (1966).

Роман О. Гончара на тему сучасного життя проілюстровано тридцятьма сторінковими лінорітмами та сюжетними заставками до дванадцяти розділів. Твори виділяються добротністю образних характеристик персонажів роману, жорсткістю трактування форм і художницькою чесністю, прикметною і для письменника, дослідженням характерів, переконливістю побутових деталей, глибоким проникненням у, здавалось би, далекий авторів гравюр світ південної степової України. Попри велике розмаїття портретованих персонажів, усі вони – працюючі, щедри на добро люди (чабани, льотчики, бульдозеристи, моряки) – мають конкретні, але типові для регіону і типу занять риси, ніби то знайомі чи близькі люди. Із плином часу, коли назавжди відійшла та епоха з притаманними їй кривдами і добром, гравюри В. Куткіна лишаються жити як чесне свідчення історичного буття, – настільки глибоко відчуті й майстерно виконані митцем, вони переросли значення й роль ілюстрацій, стали самостійним художнім явищем. Творчість художника суттєво доповнює створене письменником, а інакше для чого потрібні ілюстрації в художній книзі?! Окремі зображення, як-от профіль висушеної клопотами й роботою жінки, котра сидить, справляють незабутнє враження переконливістю і простою вирішення образу.

Удалі ілюстрації до твору на тему сучасного художникові життя допомагають читачеві глибше проникнути в сутність авторського задуму, розкрити внутрішній смисл книги, унаочнити для глядача те, на що словесний образ подеколи буває безсилим. Ілюстрована книга зовсім інакше сприймається читачем ще до її придбання. Вона – як картина в доладній рамі, мовби пам'ятник на достойному п'єдесталі. Українські літератори поважають працю художників книжкового оформлення. Красива книга – гордість книголюбів, бо це ще й красива річ в інтер'єрі помешкання. Прикро, що далеко не всі теперішні книговидавці усвідомлюють роль хорошого художника в книзі. А ілюстрована книга в Україні базується на славних понад тисячолітніх традиціях. Значна частина графічних творів, виготовлених до прози Олеся Гончара в другій половині ХХ століття, має історичне значення в розвитку мистецтва української книжкової ілюстрації і цілого українського мистецтва.

У середині 1960-х років над ілюстраціями до «Тронки» О. Гончара (роман відзначено Ленінською премією 1964 року) в техніці торцевої гравюри на дереві працював і один із кращих московських художників-кілографів Вадим Ростовцев.

Невеликим форматом, але ошатно видана «Дніпром» і щедро проілюстрована відомим художником-графіком Валерієм Руденком гончарівська книжка «Чари-Комиші» (1975). Для цієї сповненої поетичного бачення світу прози дуже вдало обрали ілюстратора – чудового майстра витонченої гравюри на пластику, якому близька любов до природи, жіночої краси, загадкової таємничості. Невимушеність обраних художником сюжетів, легкість, пластичність граверного співучого штриха вдало поєднались з образністю натхненного слова, виформувавшись в елегантне видання, що не зникає з пам'яті. Ці якості притаманні й численним рисункам пером цього автора до різних видань художньої літератури. Ілюстрації до книжки «Чари-Комиші» стали однією з творчих удач молодого тоді художника книги.

Кращими ілюстрованими виданнями були, як правило, подарункові книжки видавництва художньої літератури «Дніпро». 1987 року тут вийшов роман Олеся Гончара з лаконічною і багатозначною назвою «Перекоп». Видавництво вдало обрало художником видання Сергія Якутовича, котрий уже встиг яскраво проявити свій талент рисувальника кінематографічно виразних картин, сповнених гостро конфліктних ситуацій, де є потреба експресивно зображувати деформовані в сум'ятті фізичних зіткнень, озвірілі з ненависті, страху або люті обличчя, незвичні пози, ракурси – нелюдську напругу.

Тема взяття Перекопу художньо опрацьована кінематографістами, і, зрозуміло, це також мало вплив на організацію композиційного простору книги. На суперобкладинці видання прямо на зображенні, як на кінеокрані, білим по темному у два ряди згруповано літери «Олеся Гончар. Перекоп». Ілюстрації здано до друку в рік Чорнобильської трагедії. На заголовній, титульній ілюстрації, як і на суперобкладинці, на глядача несеться апокаліпсичний кінь із вершником – попереду нестримної чорної лави таких самих кіннотників; хмари схожі на випотрошені тельбухи, вони і подобили червоного прапора та червоних, радіально розметених стрічок, кривавих шматочків... Дивлячись, аж ніби фізично відчуваєш цей вал агресії,

яка захлисне, здається, цілий світ хаосом безумства. В ілюстраціях до «Перекопу» кожен елемент зображення пошматований, посічений, порваний на дрібні частки, ритмічна побудова сюжетів нестійка, різновекторна. Усе прагне змін і швидко, хаотично рухається, перебуває в стані граничної напруги й водночас непевності. Спалахи маленьких червоних, подекуди синіх клаптиків-стрічок то активізуються, то розсипаються по полю графічного аркуша, то зовсім зникають, залежно від «температури» сюжетів, рівня ідеологічної забарвленості кожного з них, бо ж розлітаються вони від прапора, що запалахотів у епіцентрі композиції фронтиспіса – заголовної ілюстрації великого циклу. Навіть у статичних композиціях, де персонажі ніби фотографуються для ввічнення миті, руйнівна сила світлих і темних плям, мерехтливі поверхні – складники фактур – роблять свою руйнівну справу, перетворюючи стабільне в миттєве, скороминуче, примарне. Художник то акцентує потрібні йому

ілюстрації – недобитки, але ті, кому пощастило вижити, пливуть на кораблі в невідомість.

Сергій Якутович блискуче реалізував рідкісну здатність рисування експромтом, імпульсивно, вільно виражаючи думки і почуття, що народжуються в процесі роботи офортною голкою безпосередньо на заґрунтованій кислототривким лаком металевій пластині (друкувальної авторської форми). Кожна ілюстрація – багатство зіставлень різних, гостро індивідуалізованих художником образів, соціальних типів, трактованих гіперболізовано й надзвичайно переконливо, що є рідкісним явищем української графіки. Це, звичайно, бачення авторське, суто індивідуальне, але цікаве для читача-глядача, який також може по-своєму ставитися до тих чи тих подій, явищ і персонажів.

На четвертій республіканській виставці ілюстрацій та книжкового оформлення «Художник і книга» 1986 року експонувалося вісім робіт Сергія Якутовича,

для виразності місця композиції, то розчиняє деталі у фонових тональностях, чим створюється враження безупинного переходу зі стану в стан... Художник творить атмосферу цілеспрямованості й водночас сум'яття. Та не всі ілюстрації побудовано за таким принципом (як не завжди вводяться у зображення летючі смужки червоного кольору) – поступово, зі змінами ситуацій, коли починає переважати та чи та сила, сум'яття стихає і змінюється ритмічний стрій, урівноважуються і спрямовуються в певних напрямках силові лінії композиційних побудов, визначаються доміанти напрямків форм, ліній, плям, предметів, стабілізується центричність тощо... Робота над ілюструванням «Перекопу» стала одним із важливих етапів утвердження художника і становлення української книжкової графіки 80–90-х років минулого століття. Останні ілюстрації до роману чіткі та ясні ритмічно, урівноважені, упорядковані тонально – сум'яття завершилося переважанням певних сил, перемогою одних і поразкою інших, а отже, настанням стабільності. Ось і парад переможців. А на наступній

виконаних 1983 року технікою травленого офорту до роману Олесея Гончара «Перекоп». Тоді ж привернули увагу шанувальників рідкісної техніки ксилографії і представлені на цій виставці роботи художника різнобічного обдарування Миколи Малишка: «Заратустра», «Твоя зоря», «Маги з дітям», «Рідна земля». Вони були створені в 1983 році за мотивами роману О. Гончара «Твоя зоря»¹.

1970 року у видавництві дитячої літератури «Веселка» півмільйонним накладом (такі тиражі не були тоді для видавництва дивиною) було видано оповідання О. Гончара «Дорога за хмари». За характером легкого рисунка кольоровими олівцями відразу впізнається автор її оформлення – загадуваний уже А. Резніченко. На обкладинці книжки типового для таких видань великого формату зображено головну героїню твору – дівчинку-чорнявку, котра високо в горах, де вона мешкає з татом,

¹ В. С. Куткін, В. А. Чепелик, С. Г. Якутович, В. І. Лопата, М. О. Малишко, В. І. Ковтун, І. М. Гончар, Е. П. Мисько, В. І. Зноба, Г. Н. Кальченко, В. І. Зарецький – лауреати Шевченківської премії.

охоронцем лісових багатств, відкрила гірське джерело з цілошою водою. Життя Натели, так звали дівчинку, дуже змінилося, бо змінилися самі гори: на рівні із хмарами розпочалося велике будівництво, аби зробити гірську воду джерелом здоров'я. Майстер, згідно з текстом письменника, звичними рухами олівця передав картини спілкування Натели зі своїми новими друзями, які прокладали в майже неприступних горах дорогу до джерела людського щастя. 1972 року ілюстрував художник для дітей і кольорову книжку О. Гончара «Ілонка». Це видання – з останніх, оформлених ним. Час буває немилосердним до творчості ілюстратора. Але видання з ілюстраціями А. Резніченка й сьогодні сприймається привабливо.

Книжку для дітей «Романові яблука» («Веселка, 1986, уривок з роману «Твоя зоря») удало ілюструвала прозорими акварелями художниця Ганна Журновська. Текст твору, який ненав'язливо супроводжують ілюстрації, настільки окрилив молоду художницю, що зображення вийшли життєрадісні, виконані легко, ніби за безпосередніми враженнями від побаченого. Акварелі, мов дитинно чисті спогади, легко передають тепло природи й людських стосунків, дитячі пустощі, тонку спостережливість сільських дітей, у деталях пам'ятну письменникові з дитинства. Вони нагадують про речі, що повсякчас зігрівають серце людини, де б вона не опинилася в життєвому вирі, сказано ж – «раз добром нагріте серце вік не прохолоне» (Т. Шевченко). Для літературного героя льотчика-випробувача Романа, котрий начебто і не знає, для чого «шмагує повітря... хапаючи простір», такою цінністю є Батьківщина. Симпатичні в книзі сцени з дітьми й молодого магірю з немовлям біля колодязя, із гончарним кругом, де юні відкривається магія творення красивих посудин і чудових свистунців...

Однією із кращих пам'ятних дошок Олесеви Гончару можна назвати встановлену 1996 року в Києві на вул. Богдана Хмельницького, 68/2, де тривалий час жив і працював Олесь Терентійович із сім'єю. Вигнута поверхня площини бронзової меморіальної дошки асоціюється з аркушем задрукованого поліграфічного паперу, з якого проступає легко окреслене контурами символічне зображення трьох бань собору та напис по контуру середньої бані: «Собори душ своїх бережіть». На тлі означеної поверхні зі словами, що стали своєрідним зверненням-заповітом до сучасників і прийдешніх поколінь українців, виразно виокремлюється образ письменника, об'ємно виліпленого на кшталт скульптурних портретів античної давнини. Бронза має властивість із часом окислюватися, що надає творам особливої естетичної привабливості й відчуття змістової вагомості. До цієї пам'ятної дошки, як видно з полисків на літерах, часто доторкаються теплі руки, а ще – на тлі бронзи тут часто палахкотять живі квіти... Нагадаємо, що авторами цього твору є Василь Бик і Руслан Найда.

Відомий скульптор Р. Найда виготовив і пам'ятну дошку на честь видатного письменника і громадського діяча О. Гончара як ініціатора відбудови знищеної більшовицькими варварами унікальної пам'ятки світового значення – Михайлівського Золотоверхого монастиря. Пам'ятну дошку встановлено на фасаді поверненої з небуття споруди 17 травня 2011 року (м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 6). На мідній пластині низьким рельєфом стилізованими на основі кириличного шрифту колоритними літерами викарбовано: «Письменник Олесь Гончар – ініціатор відбудови Михайлівського Золотоверхого монастиря, що впродовж віків був духовним центром українства». По низу розміщено автограф письменника та дати

його життя. Поле дошки обрамлено піднятою до висоти карбованих літер сугою рамки зі стилізованими по кутах символічними гронами й листками калини. Смужки обрамлення й літери напису відполіровані, а тому красиво вилискують червоною міддю на обробленому способом патинування тлі. На ліву третину площини дошки накладено виразний, виконаний високим рельєфом портрет письменника. Якщо зображенню і бракує точності в деталях портретної схожості, то це виправдане місцем, призначенням та загальною стилістикою твору. Мідна меморіальна дошка виготовлена і встановлена Київською міською державною адміністрацією разом із Всеукраїнським фондом відтворення пам'яток історико-архітектурної спадщини імені Олесь Гончара.

Дошка з написом «У Харківському університеті в 1938–41 рр. навчався великий український письменник Олесь Гончар» (авторства харківського скульптора Семена Якубовича) привертає увагу вдалим поєднанням плоских та виразних рельєфних елементів зображення, що надає їй ознак декоративності та художньої виразності. З вірою і надією звернено погляд молодого, у вишиванці і з романтичною зачіскою студента Олесь Гончара до натхненних юнаків і дівчат прийдешніх поколінь, які мають упевнено й вірно нести прапор високої української ідеї, творити нову українську і вселюдську історію. Виділяючи ім'я і прізвище письменника, художник скористався характером його автографа, що підкреслює романтизм юності, а також літерами вузького й масивного шрифту древньої кирилиці – ознакою стійкості та величчя. Ліворуч у композиції дошки розташовано лінійне зображення церковної споруди, а щоб переконливіше врівноважити ліву і праву сторони композиції, автор додав – як частину рельєфного шрифту – такого ж золотавого кольору коло, яке видається на темно-сірому тлі сонцем. А сонце, як і чесне письменницьке слово, у всіх народів асоціюється лише з найкращим.

Непросто організувати на невеликій площині пам'ятної дошки досить велику кількість різнорідних за змістом і формою компонентів композиції. Дещо надмірно ускладнено орнаментуванням і без того романтично красиві завихрені пасма волосся, – при зовсім натурально реалістичному потрактуванні рис обличчя портретованого. А щодо зображення церков на кількох меморіальних дошках – то це треба сприймати як реакцію на травлю письменника за створення «Собору», як данину часові. Бо ж Олесь Терентійович безпосередньо не пов'язаний із церквою як такою, а духовність у творчості письменника-філософа є широким поняттям.

Професійно виконано і скульптурне погруддя письменника в рідному йому місті Дніпропетровську (відтепер – Дніпро). Створено відомим скульптором Володимиром Небоженком бронзову скульптуру встановлено в ніші фасаду будівлі корпусу № 2 Дніпровського національного університету імені Олесь Гончара (просп. Дмитра Яворницького (до 2016 р. – Карла Маркса), 36). Саме тут, на факультеті української філо-

логії, у 1945–1948 рр. він навчався і працював над долею для нього як письменника і людини трилогією «Прапороносці» й іншими творами. Художнє вирішення скульптурного образу письменника частково обумовлене місцем установлення – прямокутною нішею, хоч, можливо, розміщено масив скульптури в просторі ніші зависоко. А щодо суб'єктивного враження, то авторові цих рядків тут більше імпонував би образ творця безсмертних «Прапороносців» часу їх написання.

Пам'ятну дошку з написом «Великий український письменник, співець запорізького краю» та красивим автографом митця встановлено й на будівлі Запорізького національного технологічного університету (м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 64). Барельєфне зображення ледь усміхненого Олесь Терентійовича зеленавим відтінком бронзи гармонійно виділяється на плиті з рожевого граніту. Традиційність художнього вирішення підкреслюється виразно виявленими засобами кріплення по кутах плити.

2014 року – до дня народження класика новітньої літератури – пам'ятну дошку було відкрито й на фасаді Херсонського державного університету. Зображення і текст вигравірувано на плиті з чорного граніту. О. Гончар мав особливу душевну прив'язаність до цього краю, де йому плідно працювалося, для якого багато зробив як депутат від цього регіону. Почесний громадянин Херсона П. Параскевич висловив бажання земляків установити в місті ще й пам'ятник письменникові, громадському й державному діячеві.

Пам'яті визначного представника українського письменства присвячені вишивані портрети знамих майстрів народної творчості України (Григорія Кисіля та ін.), рисунки відомих художників і аматорів, мистецькі акції за ініціативою креативної молоді, як-от оригінальний проект «Слово на стіні», що стартував у м. Дніпрі 2016 року. Студенти за допомогою трафарету й аерозольної фарби виготовили біля гуртожитку зображення письменника в їхньому віці та, підправивши рисунок пензлем, написали цитату із фактично забороненого за радянських часів роману «Собор». Не всім ця ініціатива була до вподоби, але цитати з літературної класики почали з'являтися і в інших районах міста.

Доля письменника невіддільна від долі народу й України. Він народився в революційний час творення Української Народної Республіки. Усе, що міг, із вірою і любов'ю робив для збереження й утвердження моралі, духовності, національної самосвідомості свого народу. Відійшов з упевненістю, що Україна буде жити як держава незалежна. «Чим живемо? На шляху до українського відродження» – так назвав О. Гончар збірник статей, виданий 1991 року. Перший Шевченківський лауреат, він вірив сам і укріплював віру своїх читачів у велике майбуття України, у вічність українського слова.

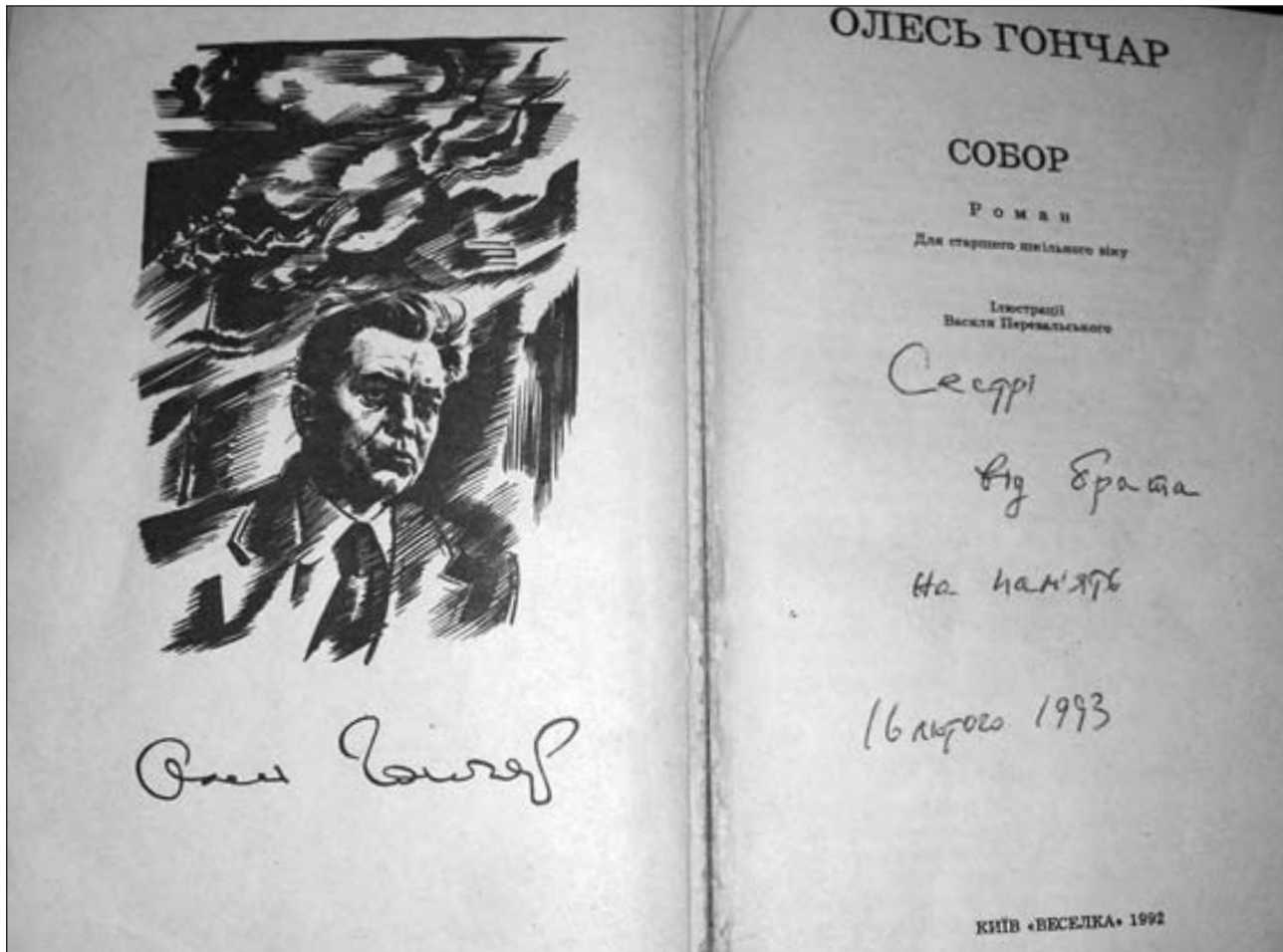
Художня образотворчість, пов'язана із запашним, нев'янучим, добрим і мудрим словом Олесь Гончара, не лише сприяла пропагуванню кращих сторінок українського письменства, а й збагатила скарбницю цілої української культури як її неординарне самодостатнє явище.

Добре слово Олесь Гончара, письменника українського і вселюдського, яскраве поетичністю, самобутнє особливостями творчої натури митця, заслуговує на якнайширше пропагування, зокрема й засобами близького йому образотворчого мистецтва.

Р. С. Мені щастило бачитися з Олесем Терентійовичем, розмовляти, оформляти гравюрами його книгу-спогад «Далекі вогнища», рисунками пером – роман «Людина і зброя», робити обкладинку із сюжетом Богородиці з дитям на тлі собору Якова Погребняка та портрет автора до видання роману «Собор» для серії

ваному 1968 року, під час розгулу нового витка репресій щодо української інтелігенції, він «зачепив за живе» українофобську й антигуманну сутність комуно-імперської системи, що перетворила її очільників і цілу армію чиновників у носіїв зла й аморальності, довела народ до безвиході. Майже кожен компартійний чиновник бачив себе в образі Володі Лободи, списаного письменником майже з натури. Наше теперішнє суспільство трясє і лихоманить від засилля вихованців того часу і типу. Вони, породжені й виховані ватченками, гальмують усі прогресивні починання і процеси в теперішній Україні. Якимось мені зателефонували й у

«Шкільна бібліотека». Приємно було бачити це видання по Інтернету в руках Олександри Терентіївни із простим написом на титульному розвороті з портретом автора: «Сестрі від брата на пам'ять. 16 лютого 1993». Виготовив я і обкладинку до Гончарового роману «Твоя зоря», портрет і сюжетну ілюстрацію до його книжки «Фронтіві поезії» («Дніпро», 1985). У процесі роботи бував у Олесь Терентійовича і Валентини Данилівни вдома, а вони відвідали виставку моєї книжкової графіки в Музеї книги і друкарства, розташованому в колишній лаврській друкарні. Цей період життя і діяльності непокійного українофобській системі видатного українця був одним із найважливіх. У «Соборі», надруко-

трубіці почувся незнайомий голос, яким незвично протяжно вимовлялися слова. І я перепитав, хто телефонує. Було мені дуже прикро, коли Олес Терентійович назвався, повідомивши, що телефонує із санаторію Конча-Заспи; я зніяковіло вибачився, що не розпізнав голосу відразу. Адже буквально на днях показував Олесеві Терентійовичу ескізи й добре знав тембр і характер його вимови. Відчувалося щось недобре. Усі ми знали, як його травили до останнього дня!.. Як відчутно і до сьогодні, що немає голосу Олесь Гончара – доброго, поступливого, лагідного, але мудрого і стійкого. Із ним мусили рахуватися. Він працював, щоб вічним було українське слово, думав про тяжку, але величну долю рідного народу.

